
УДК 94 (497.5) «1941/1945»**Микола Нагірний****КОЛАБОРАЦІОНІЗМ УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ:
МАСШТАБИ ТА ОЦІНКА**

У статті висвітлено умови, у яких перебувала українська діаспора Хорватії напередодні Другої світової війни, підкреслено упередженість та необ'єктивне ставлення правлячої сербської верхівки держави до українців. Виділено головні причини виникнення колабораціонізму серед української діаспори у 1941–1945 рр. Проаналізовано характер та масштаби цього явища, показано, що українці Хорватії підтримували й антинімецькі сили у війні. Пояснено, чому українців Хорватії не коректно називати колаборантами. Розглянуто наслідки війни для хорватських українців та їх негативні аспекти для національно-культурного розвитку діаспори у повоєнний період.

Ключові слова: Хорватія, українці, діаспора, Друга світова війна, Югославія.

Одним із ключових етапів історії нашої діаспори на Балканах стала Друга світова війна. Невелика українська меншина опинилася між кількома протиборчими сторонами і ризикувала зникнути з етнічної карти Югославії. У таких умовах закономірно виникло явище колабораціонізму – співпраці місцевого підкореного населення із окупантом.

Тема історії Хорватії у Другій світовій війні є однією з ключових у сучасній хорватській історіографії. Однак дослідники майже не фокусують увагу на українському аспекті у своїх працях. Наша ж робота охоплює увесь період війни і спрямована власне на питання наявності та історичної оцінки колабораціонізму української діаспори.

Актуальність теми зумовлена сучасною війною України з Російською Федерацією. Окупація Криму Росією і війна на Донбасі продемонстрували наявність значної частини колаборантів на цих територіях.

Мета роботи – оцінити явище колабораціонізму українців у Хорватії впродовж Другої світової війни.

Внаслідок Першої світової війни південнослов'янські землі колишньої Австро-Угорської імперії разом із Сербією і Чорногорією в грудні 1918 р. утворили Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Королівства Югославія).

На час утворення Королівства у межах держави вже перебувало кілька тисяч українців. До переселенців другої половини XVIII – початку XX ст. приєдналися біженці Першої світової війни, громадянської війни в Росії та боротьби українського народу за незалежність у 1918–1920 рр.

Життя більшості вихідців з України в умовах еміграції минало в складі загальноросійських біженських організацій. У Хорватії, де зосередилася значна кількість біженців із західноукраїнських земель, у міжвоєнний період посилювався потяг до національної культури, виникли перші українські організації – «Просвіта», «Українська студентська громада», «Пробоем», «Дніпро», «Лихвар» [1, с. 24; 2, с. 13].

Однак сербська гегемонія в державі стояла на перешкоді українських інтересів. Влада перешкоджала заснуванню українських культурних організацій по всій Югославії: в національно свідомих українських студентів відбирали стипендії, депортовували з країни. Українські діти в Югославії мусили ходити до російських шкіл через заборону засновувати українські.

Внаслідок сильно вкоріненого москвофільства серби не визнавали українців як окремий народ, часто використовуючи для його означення термін «малоросіяни». Влада звинувачувала майже всю українську інтелігенцію в австрофільстві, а белградську «Просвіту» – у співпраці з німцями і більшовиками (зрештою, її було заборонено). З 1918–1920 рр. заборонено ввозити у КСХС українську пресу. Греко-католиків насильно переводили у православ'я, монахів депортовували з держави.

У 1938 р. українські активісти зазначали: «З упевненістю можна сказати, що ні в одній державі в Європі українська діяльність не наражалася на такі прикрощі та перешкоди, як в Югославії» [3, с. 164].

У 1940 р. за наполяганням СРСР сербська влада арештувала та ув'язнила значну кількість провідних українських діячів та керівників різних організацій в Югославії.

Загалом, в очах югославського уряду кожен українець виглядав німецьким шпигуном. Тому не дивно, що початок Другої світової війни місцеві українці сприйняли з ентузіазмом та надією.

6 квітня 1941 р. німецькі війська розпочали наступ на Югославію. З югославської армії масово дезертирували хорвати, албанці, італійці і представники інших національностей, незадоволених шовіністичною політикою Белграда. Серед них були і українці.

Югославія капітулювала 17 квітня 1941 р., її територію розділили завойовники.

Хорватські українці опинилися на території проголошеної 10 квітня 1941 р. Незалежної Держави Хорватія (далі – НДХ) на чолі з поглавником (в українському національно-визвольному русі йому відповідає титул «провідник» – примітка автора) А. Павелічем. До складу новопосталої держави також увійшла Боснія і Герцеговина [4, с. 39].

Усташі (хорватські націоналісти), які стали ініціаторами і творцями НДХ, одразу ж розпочали політику, спрямовану на зменшення частки сербського населення.

У країні розгорнулася міжнаціональна різня. Усташі знищували православних сербів, а заодно – євреїв і циганів. На захист сербів піднялися четники (сербські націоналісти). Вони також боролися і проти мирного населення католицького віросповідання. Під їх терор потрапили і українці, греко-католики за віросповіданням. Четники їх убивали, грабували, сплювали садиби [5, с.11–12.]. Четницький терор був спрямований на українців не тільки через те, що вони були іншої віри, а й тому, що частина нашої діаспори пішла на співпрацю з усташьким режимом.

Так, голова загребської «Просвіти» та тереновий провідник ОУН в Югославії, Василь Войтанівський в день проголошення НДХ (10 квітня) привітав через загребське радіо хорватів від імені українців з цією подією.

З проголошенням НДХ студенти загребської «Просвіти» створили Українське представництво в НДХ на рівні посольства, яке поставило собі низку завдань, а саме: 1) юридично-консульська опіка над українцями; 2) самооборона українських осель; 3) вироблення плану культурної автономії для місцевих; 4) допомога українцям у інших регіонах Югославії, окупованих німцями; 5) активізація інформаційно-пропагандистської роботи щодо підняття національної свідомості [3, с. 245].

Українське представництво у Загребі існувало впродовж 1941–1945 рр. Воно проводило інтенсивну культурну і пропагандистську діяльність серед хорватів і українців у НДХ. Голова організації Степан Войтанівський був уповноваженим представником полковника Андрія Мельника (керівника однієї з течій ОУН) у А. Павеліча. Лідер усташів також підтримував зв'язок з ОУН Степана Бандери [6, с. 57, 59].

Окремо від Українського представництва діяло «Українське культурне студентське товариство». Припускають, що діяльність цієї організації в часи НДХ була екстремістською та мала зв'язки з так званими «чорними усташами» (отримали свою назву через колір військової форми) [7, с. 156–173].

Діяльність хорватських українців не обмежувалася культурно-ідеологічною роботою. Так, влітку 1941 р. український православний священник Василь Стрільчик звернувся з листом до німецького генерала Едмунда Гляйзе фон Хорстенау з проханням сформувати з української молоді Югославії національний легіон для відправки на фронт. В. Стрільчик сподівався таким чином допомогти молоді вижити в боротьбі між нацистами і їх союзниками проти югославської антифашистських угруповань.

Восени 1941 р. розпочався набір добровольців (за різними даними, зібрано 500–1500 осіб). Український легіон був організований італійськими військовими інструкторами [8, с. 40–41], а підготовкою займалися офіцери часів Української народної республіки, які емігрували в Югославію. Серед організаторів легіону значились В. Войтанівський та А. Івахнюк.

Українські активісти у створенні легіону бачили запоруку звільнення України від більшовиків. Легіон мав об'єднатися з козацькою дивізією, де було 20 тис. колишніх білогвардійців та вирушити на Східний фронт.

За одними даними, українці йшли до легіону добровільно, за іншими – примусово. За свідченням Насті Чорної, її чоловіка Микиту Стецюка «забрали до війська й там дали йому вибирати – чи до рядових хорватських домобранів (добровольців – примітка автора), чи до Української легії, яка не була нічо інше як частина домобранів» [7, с. 158].

Чимало людей приєднувалося до легіону, оскільки боялися переслідувань з боку усташів. Скажімо, Романа Калинюка заарештували через те, що він не належав до жодних озброєних формувань НДХ [7, с. 158].

Велася і пропаганда вступу до легіону з боку Греко-католицької церкви (далі – ГКЦ). У липні 1941 р. митрополит ГКЦ Андрей Шептицький звернувся до співвітчизників зі словами: «Побидоносну немецку армию ... витамє з радосцу и зоз подзековносцу за ошебодзене од неприятеля. У тей важней историйней хвильке поволуємо вас, оцове и браца, же бисце подзекovali богови, та були вирни його церкви и слухали владу...» [9, с. 35].

Слова митрополита не могли не вплинути відповідним чином на громаду греко-католиків. Однак, читаючи ці рядки, необхідно звертати увагу на контекст як промови (1941 р., німецька окупація), так і публікації (1971 р., СФРЮ). Використовуючи інформацію такого типу, окремі громадські кола в повоєнній Югославії демонізували українську ідентичність [7, с. 157].

30 листопада 1941 р. Український легіон присягнув на вірність Україні. Загалом, Німеччина не була зацікавлена у створенні незалежної України. Замість боротьби з СРСР на українських землях бійців легіону скеровано до Боснії воювати проти комуністичних партизан. Там добровольці проявили хоробрість та високий бойовий дух. Головнокомандувач збройних сил НДХ А. Павеліч відзначив хорватськими державними нагородами (малою срібною та бронзовою медаллю) низку українських добровольців: Дмитра Луценка, Петра Бучка, Михайла Мальярчука, Петра Василика, Олексу Микитишина, Михайла Матвійківа Михайла Мерловича.

Те, що бійців примушували проводити військові операції в Боснії, де проживало чимала кількість українських громад, змінило настрої добровольців. Вони змушені були воювати проти представників власної громади, багато хто з яких ішли до прокомуністичних партизанських загонів.

Варто зауважити, що українські вояки ніколи не вступали в конфлікти з мирним населенням.

Загальне розчарування українців, яких не було вислано на Східний фронт, викликало хвилю різних протестів та спричинило майбутній розпад легіону. В листах до легіонерів родичі закликали їх виходити з війська – навіть через саботаж, зраду чи дезертирство. Українці почали поступово втікати з легіону. За рік чисельність підрозділу скоротилась вдесьтеро.

Незабаром хорватська контррозвідка викрила переговори однієї із сотень легіону з партизанами Й. Тіто про плани переходу на бік останніх. Усю сотню (150 осіб) було заарештовано і розстріляно, а відтак і весь Український легіон розформовано у 1942 р. як неблагонадійний. Частина легіонерів повернулися додому, інші продовжили службу в різних частинах хорватської армії. Відомо про нагородження влітку 1942 р. за хоробрість та відвагу у боях на Східному фронті колишнього легіонера Антона Тишковича бронзовою медаллю. Значна частина колишніх бійців Українського Легіону стала вояками усташівських боївок [10, с. 44–45].

З часом стало зрозуміло, що надії на відродження Української держави за допомогою Гітлера не справдилися, оскільки Німеччина лише використовувала українців у власних цілях. Тож вони почали підтримувати національно-визвольний партизанський рух у Югославії.

Якщо у 1941 р. антифашистськими борцями були 0,1 % русинів і українців краю, то у 1944–1945 рр. ця цифра збільшилася до 10 %. Тобто, за три роки частка русинів і українців у партизанських загонах зросла у 100 разів [11, с. 9–11]. Якщо взяти до уваги, що середній показник участі югославських народів у антифашистському русі складав 6 % від усього населення, побачимо, що українці з їхніми десятима відсотками виступали в авангарді цієї боротьби.

Існували випадки, що до партизанських загонів забирали насильно. За спогадами А. Гралюка, забирали усіх чоловіків від 14 років. П. Головчук згадував, що подібні мобілізації відбувалися навіть під час церковної служби [7, с. 167–173].

Політика югославських партизанів отримала підтримку переважно православних вірян. Разом з тим, ватажки партизанського руху згадували, що з-поміж католицького населення їх підтримували не проушашські налаштовані хорвати, а виключно поляки та українці.

Після війни членів ОУН та «Просвіти», вояків Українського легіону, співробітників Українського представництва у НДХ репресовано в уже комуністичній Югославії. Значну їх кількість передано представникам радянської влади [12, с. 117–120]. Ті, хто вижили після війни, були ув'язнені югославським судом, як «українські фашисти».

Не допомогло навіть те, що багато бійців Українського легіону перейшли на бік руху Опору. Це позначилося на повоєнному стані української громади в Югославії, яка мала обмежені можливості культурного та громадсько-політичного розвитку [13, с. 28].

Загалом, можна констатувати, що в українців було достатньо причин піти на співпрацю з німецькими окупантами. Серед них: упереджене ставлення з боку сербів; віра у створення за допомогою Німеччини власної держави за прикладом НДХ; агітація з боку місцевих греко-католицьких священників; залякування і переслідування інакомислячих пронацистськими усташами.

На нашу думку, хорватських українців не варто засуджувати. По-перше, вони пішли на співпрацю з окупантами, сподіваючись на його допомогу у вирішенні власних національних проблем. По-друге, значну частину населення просто змушували співпрацювати з окупантами – тобто, насильно підштовхували до колабораціонізму. По-третє, згодом українці зрозуміли, що орієнтація на нацистів не приведе до реалізації їх бажань. Тому вони масово переходили у загоны партизан, які згодом і перемогли у Югославії.

Загалом, порівняння частки хорватських українців на службі в Німеччині та НДХ та в загонах, які боролися проти нацистських режимів, однозначно свідчить про перевагу останніх. Тому говорити про колабораціонізм усієї української діаспори Хорватії некоректно. У цьому контексті залишається лише висловити жаль щодо тієї частини діаспори, яка у Другій світовій війні орієнтувалася на Берлін та Загреб. Мотиви її орієнтації були продиктовані благородною метою відродження України. Однак подальші події показали, що у тих суспільно-політичних обставинах

вона залишилася нереалізованою, а її прихильники зазнали репресій як під час, так і після Другої світової війни.

Список використаних джерел

1. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. ХХ ст.) / В. Козлітін // Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С. Бурда і Б. Гралюк]. – Загреб, 2002. – С. 24.
2. Костелник В. Велике діло Володимира Гнатюка за Русиних / В. Костелник // Нова думка. – 1991. – № 88. – С. 13.
3. Румянцев О. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918–1991) / О. Румянцев. – Київ, 2013. – 500 с.
4. Буркут И. Югославские русины и украинцы во Второй мировой войне (1941–1945 гг.) / И. Буркут // Русин. – 2011. – № 2 (24). – С. 37–51.
5. Нота В. Шляхом довгим, тернистим (III) / В. Нота // Нова думка. – 1990. – № 84. – С. 11–12.
6. Мацяк Є. Українці в Хорватії / Є. Мацяк // Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С. Бурда і Б. Гралюк]. – Загреб, 2002. – С. 57–59.
7. Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина. Українці в Югославії під час Другої світової війни / О. Румянцев. – Київ, 2008. – 256 с.
8. Костелник В. 80 роки організований просвітно-культурній роботи Петровцях (1919–1991–1999) / В. Костелник // Нова думка. – 1999. – № 109. – С. 40–41.
9. Костелник В. Под червену заставу. Хроніка о участвованю руснакох-українцох у народноошлебодительней борби Югославії / В. Костелник. – Нови Сад: «Руске слово», 1971. – 319 с.
10. Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945) / Б. Ліський // Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С. Бурда і Б. Гралюк]. – Загреб, 2002. – С. 44–45.
11. Бурда С. Участь в конференції ЕКУ / С. Бурда // Нова думка. – 2000. – № 112. – С. 6–11.
12. Мушинка М. Найвизначніша праця про українських переселенців з Галичини в колишній Югославії / М. Мушинка // Народна творчість і етнографія. – 2002. – № 5. – С. 117–120.
13. Нагірний М. Хорватські русини і українці: суспільство, ідентичність культура наприкінці ХХ століття / М. Нагірний. – Нововолинськ, 2012. – 326 с.

Николай Нагорный

КОЛЛАБОРАЦИОНИЗМ УКРАЙНЦЕВ ХОРВАТИИ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ: МАСШТАБЫ И ОЦЕНКА

В статье освещены условия, в которых находилась украинская диаспора Хорватии накануне Второй мировой войны, подчеркнуто предвзятость и необъективное отношение правящей сербской верхушки государства к украинцам. Выделены главные причины возникновения коллаборационизма среди украинской диаспоры в 1941–1945 гг. Проанализированы характер и масштабы этого явления, показано, что украинцы Хорватии поддерживали и антигерманские силы в войне. Дано объяснение, почему украинцев Хорватии не корректно называть коллаборационистами. Рассмотрены последствия войны для хорватских украинцев и их негативные моменты для национально-культурного развития диаспоры в послевоенный период.

Ключевые слова: Хорватия, украинцы, диаспора, Вторая мировая война, Югославия.

Mykola Nagirny

THE COLLABORATION OF THE UKRAINIANS OF CROATIA IN WORLD WAR II: SCOPE AND EVALUATION

The article highlights the conditions in which the Ukrainian diaspora of Croatia was before the Second World War, the partiality and biased attitude of the Serbian state ruling elite to the Ukrainians are stressed. The main causes of the collaboration among the Ukrainian diaspora in 1941–45 are identified. The nature and extent of this phenomenon are analyzed, the support of the Ukrainians in Croatia to anti-German forces in the war is shown. The article explains why it is not correct to call the Ukrainians of Croatia collaborators. The war consequences for the Ukrainians in Croatia are considered, their negative aspects for the national and cultural development of Diaspora in the post-war period are investigated.

Key words: Croatia, the Ukrainians, diaspora, the Second World War, Yugoslavia.